ÇEKİÇ İLE ÖRS ARASINDA

MEHMED ÂKİF ERSOY

Ahmed Güner Sayar

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1628
KÜLTÜR SERİSİ: 923

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-025-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Son Okuma: Yağmur Yıldırımay Bayrakçı

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ. SAN. VE TİC. A.Ş
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk.
Güven İş Merkezi No:6/13, Bağcılar / İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Ahmed Güner Sayar: 6.11.1946'da İstanbul'da dünyaya geldi. İlk ve orta tahsilini burada tamamladı. 1968'de İÜ İktisat Fakültesinden mezuniyetini takiben İngiltere'de Birmingham Üniversitesi İktisat Bölümünde yüksek lisans çalışması yaptı. İÜ İktisat Fakültesinde 1976'da asistan, 1980'de doçent oldu. 1982'de İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesine geçti. 1988'de profesörlüğe yükseldi. Halen Beykent Üniversitesi İktisat Bölümü başkanlığını yürüten Profesör Sayar, Işık Üniversitesi ve Harp Akademilerinde de görev almıştır. Profesör Sayar'ın esas ilgi alanı "İktisat Teorisi" ile tarihi birleştiren çalışmalardır. Bilhassa 1986 yılında yayınlanan *Osmanlı iktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması* bu sahadaki en önemli yayınlardan biri olma hususiyetini muhafaza etmektedir. Hocalarına olan minnet borcunu ödemeye çalıştığı ilk eser olan *A. Süheyl Ünver: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, 1898-1986*, (İstanbul 1994) başlıklı çalışmasını *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi: Sabri F. Ülgener* izledi (İstanbul 1998). Bu çizgideki eserlerini *Filozof-İktisatçı Terence W. Hutchison* kitabıyla devam ettirdi. *Tarih ve Toplum*, *Toplum ve Bilim*, *Türkiye Günlüğü*, *Toplum ve Ekonomi*, *Dergâh*, *Türk Yurdu* gibi dergilerde makaleleri yayımlanmıştır.

Eserleri: *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması* (5. Basım, İstanbul 2013), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Portre Denemeleri* (4. Basım, İstanbul 2020), *Osmanlıdan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler* (3. Basım, İstanbul 2008), *Hasan Ali Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği* (3. Basım, İstanbul 2017), *A. Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri 1898-1986* (4. Basım, İstanbul 2016), *İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi Yazıları* (2. Basım, İstanbul 2011), *Abdülbâki Gölpınarlı* (3. Basım, İstanbul 2020), *Sahhaf Râif Yelkenci* (3. Basım, İstanbul 2020), *'Velâyet'ten 'Siyâset'e Şeyh Bedreddin* (2. Basım, İstanbul 2018), *Yusuf Mardin'den Ahmed Güner Sayar'a Mektuplar* (İstanbul, 2020).

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

ESERİ TAKDİM 15

I. KISIM
MEZARLIKTA GİZLENEN SIR

1- Mehmed Âkif Bey'in Necâtibey Kabristanı'ndaki Mezarı 37
2- Bir Mezarlıkta Buluşanlar 42
3- Necâtibey'den Şehitlik'e Uzanan Yol 51

II. KISIM
ÂKİF BEY'İN ATEŞLE İMTİHANI: SİYASET VE VELÂYET

1- Çocukluk Sâfiyetinden Eleştiriye: Mehmed Âkif Bey'le Hesaplaşmalar 71
2- Ahmed Amiş Efendi ve Babanzâze Ahmed Naim Bey 89
3- Mütâreke'ye Açılan Yolda Âkif Bey 128

III. KISIM
İDEOLOJİDEN ÜTOPYAYA

1- Afganî ve Abduh İslâmcılığına Bir Bakış 143
2- Afganî-Abduh İzinde Mehmed Âkif Bey: Kavmiyet, Asabiyet ve Millîyetçilik 156
3- Kavmiyetçilikten Millîyetçiliğe 190
4- Âkif Bey ve Siyâset 224
5- Âkif Bey ve İktisat Politikası 263

IV. KISIM
SİYASETTEN VELÂYETE

1- Gönüllü Sürgün 279
2- Ahmed Naim Bey'in Vefâtı ve Ertesi 309
3- Vuslat 328

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

I 347
II 349
III 350

EK

EK I Âkif Bey'in *Safahât*'ta Yer Almayan Bir Şiiri: "Allah" 361
EK II Muallim Vahyî Bey'in Kaleme Aldığı Mehmed Âkif Mersiyesi 362

KAYNAKÇA 365

Annem

Ayşe Hayrünisa Hanım'a

(13.IX.1925 – 27.XI.2014)

şükran duygularımla...

ESERİ TAKDİM

Nice bir zamândır, Mehmed Âkif Ersoy'a dâir bir şeyler yazamamış olmanın sıkıntısını yaşamaktaydım. İsmini koyamadığım bu sıkıntı, içten gelen bir baskı ve zorlamanın sonucu idi. Dolanımda Mehmed Âkif Bey'e dâir esaslı bir biyografi çalışmasının olmayışı, onun düşünce iklimini *relativist* alandan koparıp öze doğru çekecek, hakîkate daha yakın bir çerçeveye, nisbî mutlaklığı olan Âkif Bey'e ulaşamayışımızın önündeki belki en dişe dokunur engeldi. Yıllar önce, rahmetli Profesör Sabri Ülgener külliyatını yayına hazırlarken, onun Osmanlı asırlarına damgasını vuran, iktisâd ahlâkı ile iktisâd zihnîyeti çalışmalarında ortaya koyduğu çatışmanın, toplumsal atâlete dönüşmesinin ıstırabını ciddî bir şekilde yaşayan, bunun kavgasını veren ve dizelerine taşıyanın Âkif Bey olduğunu biliyordum. Onun, bizim insânımızın maddeden, dünyâdan ne kadar uzak kalışını dile getiren şu dizeleri çok çarpıcıydı:

> Hurâfeler, üfürükler, düğüm düğüm bağlar;
> Mezar mezar dolaşıp hasta baktıran sağlar,
> Atâletin o mülevves teressübâtı bütün![1]

Âkif Bey'in, pek haklı olarak tesbit edip neşteri vurduğu bu gerçek, Osmanlı asırlarının sürüklediği bir dramdı. Bu zihnîyetin resimlenmesi ise Max Weber'i düşünceye sevk edecek kadar mühimdir:

> Değer mi koşmaya akşam, sabah, yalan dünyâ?[2]

Bâtınî tasavvufun yıkıcı tesirini en canlı yaşayan ve bunu resmeden Âkif Bey'dir. Büyük bir ustalıkla çizdiği resim şudur:

> Ne hükmü var ki, esâsen yalancı dünyanın?
> Ölürse, yan gelecek cennetinde Mevlâ'nın[3]

Devamla:

---

[1] M.Â. Ersoy, *Safahât*, Ankara, 1990, s. 213.
[2] M.Â. Ersoy, *ae.*, s. 220.
[3] M.Â. Ersoy, *ae.*, s. 233.

> Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
> Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;
> Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete… Ha?[4]

Vurduğu bu neşterle o, toplumsal bir gerçekçiliği, Müslümanın şekillendirdiği bu hantal zihnîyetin İslâm'a verdiği zararı resmediyordu. Bu iktisâd zinniyeti, Cumhûriyet'in Osmanlı'dan tevarüs ettiği en ağır, çözümü en zor rûhî bir mîrastı. Rahmetli Sabri Ülgener'in bilimsel bir "norm"a kavuşturduğu bu hâl, benim uzun bir sükûnet ve ayrılık döneminden sonra yeniden Mehmed Âkif Ersoy'a dönüşüme sağlıklı bir ivme verdi. Düşüncem, şöylesi başlıklı bir yazı ile billurlaşacaktı: "Sabri Ülgener'de Mehmed Âkif Ersoy Tesiri." Birazdan, hikâyesini zikredeceğim bir kitap okuması, söz konusu ettiğim dönüşümü hızlandırmakla kalmadı; kendimi Âkif Bey merkezli bir kitap çalışmasının içinde buldum.

Mehmed Âkif Ersoy'la kurduğum gönül bağı, tefâhüre kaçmadan ifâde edeyim, çok eski olduğu kadar, bana kişisel târihimde sâfiyetine inandığım çocukluk günlerimin bir ikrâmı oldu. Hâlbuki Âkif Bey'e dâir bir kalem tecrübesine girişmek kolay bir uğraş olmayacaktı. Bu güçlüğü, rahmetli Neyzen Teyfik'in kardeşi Şefik [Kolaylı] Bey, ustalıkla ifâde etmişti:

> … Âkif'i anlamak çok zordur. … İnce iştir Âkif'i anlamak.[5]

Şu kadar ki;

> … Âkif, vitrin-adam değildi. Önünden geçenler bunu göremezdi. Âkif Bey'i görmek isteyenler içine girecekti.[6]

Dolayısıyla Mithat Cemâl Kuntay'ın, şu tesbiti de yol açıcıdır:

---

[4] M.Â. Ersoy, *ae.*, s. 216.

[5] A. Kazancıgil, "Âkif'ten Âsım'a", S. Çevik (ed.), *Âkif'ten Âsım'a*, Ankara, 2007, s. 105.

[6] M.C. Kuntay, *İstiklâl Şâiri Mehmed Âkif*, İstanbul, 1944, s. 7.
Kuntay devam ediyor: "Onu benim kadar tasdik değil; benim kadar inkâr edenler de bulamadım ve onu yüzde yüz konuşamadım." M.C. Kuntay, "Mehmed Âkif'i Konuşmak İhtiyacı", *Selâmet*, 1947, S. 32, s. 3.

… Hesap, ona [Mehmed Âkif Bey'e] karşı, yanlıştı.[7]

Bu tesbitinde Mithat Cemâl Bey, ne kadar haklıdır! Ancak, yıllar aksa bile, ortada kişiye dönük bir ikrâm vardı. Bu gerçeğe ulaşabilmek için, derinliğine kazımanın zarûretine inandım ve bu çalışmaya başladım.

Mehmed Âkif Bey'i, anneannemin kabir ziyâretlerini yaparken Edirnekapı'da, Necâtibey Kabristanı'ndaki mezarı başında keşfettim. Bir ilkmektep çocuğunun, anneannesinin kabrini ziyâretten sonra, hemen Âkif Bey'i de ziyâret etmesi, giderek rûhî bir çekim alanı yaratmıştı. Âkif Bey, beni kendine çekiyordu. Bu hâl bana, annemin hiç farkında olmadan gerçekleştirdiği, rûhî bir davetti. Yıllara açılan bu şaşırtıcı yakınlık içerisinde, kimseye bir şey söylemeden, Âkif Bey'le içimden dost olmuştum. Ziyâretlerim sırasında, kabri başında, ona fâtiha okuyan bir kimseyi görmedim. Diğer mezarlar gibi, onun kabri de sâhipsizdi. Ölüler, sâdece toprağın merhametine terk edilmişti. Diyebilirim ki, Âkif Bey de, kabrini gayri muntazam da olsa, ziyâret eden bu çocuğu bırakmak istemiyordu.

Kabir ziyâretlerinin ötesinde, Âkif Bey'in içselleşmesi kendiliğinden oluştu. Ortaokul öğrencisiyken elimin altında *Safahât*'ın 1956 yılında basılmış bir nüshası vardı. Okudukça, onu içten içe, daha da sevmeye başladım. Şiirlerini okurken başta "Hasta", "Küfe" ve "Seyfi Bâba", elde ettiğim ilk intibaım, toplumsal dertler, samîmî bir anlatımla şiirlerinde dile getirilmişti.Has bir İstanbullu, daha doğrusu, doğumu Fâtih Sarıgüzel'de, evliliği ise Hırka-ı Şerîf'te bir konakta gerçekleşmişti. Bir Suriçi çocuğu, has bir Fâtihliydi. Şiirlerinde Fâtih semtinin, husûsîyle de;

Bu bir ma'bed değil, Ma'bud'a yükselmiş ibâdettir[8]

dediği, Fâtih Câmi'nin müstesnâ bir yeri vardı.[9] Eh, ne de olsa, Âkif

---

[7] M.C. Kuntay, *Mehmed Âkif*, İstanbul, 1986, s. 92.

[8] M.Â. Ersoy, *Safahât*, Ankara, 1990, s. 5.

[9] M.C. Kuntay'ın kaydettiğine göre; "Fâtih Câmi ve Âkif Bey'in evi birbirinin müştemılatı idi. … Câmi, evin selâmlık dâiresiydi, ev de Câmi'nin harem tarafı." M.C. Kuntay, *Mehmed Âkif*, İstanbul, 1986, s. 220.
A. Cerrahoğlu [Nevzât Cerrahlar]'nu zikrediyorum: "Divan şâirlerini aradığınız

Bey'le aynı mahâlleli bile sayılabilirdik. Onun doğduğu mahâlle Sarı Nasuh, evlendiği konak ise Muhtesip İskender -şimdiki ismiyle Hırka-ı Şerîf- Mahâllesi'nde idi. Âilece Fâtihliydiler. "Sarıgüzel'de Sarı Nasuh Mahâllesi, 12 numaralı ev", âilesinindi ve "Âkif, bu evde doğdu".[10] "Tam 28 sene Fâtih'de Sarıgüzel'de oturmuş, orada okumuş, oradan yetişmiş, mektebi, meskeni… her şeyi Fâtih'de olan Âkif'e, ilk memuriyet hayatı olan hocalığı da yine Fâtih'de verilmişti."[11] Evliliği de 1 Eylül 1898'de, Hırka-ı Şerîf'de, Veznedar Konağı diye maruf konak yavrusunda gerçekleşmişti.[12] Bizim fakirhâne ise, bu iki mahâllenin arasında kalan Hoca Üveys -şimdiki adıyla Akşemseddîn- Mahâllesi'ndeydi. Dahası, Necâtibey Kabristanı'ndaki Âkif Bey'in mezarı ile anneannemle dedemin mezarları arası 3-5 metre ya vardı ya da yoktu. Demek oluyor ki, onunla iki farklı âlemde, hayat ve ölüm coğrafyalarında, farklı mekânlarda sağlanan bu yakınlaşma, irâde dışında tecelli etmişti.

Özel bir coğrafyada, bir mezarlıkta gerçekleşen bu yakınlaşmanın yedeğinde, bu defa yakınlığı Âkif Bey'in dostları arasında aramaya geçince, ortaya mesâfelerin kalktığı kendiliğinden oluşmuş rûhî bir ada çıktı. Bu son derece subjektif, bazı kişilere mahsus rûhtaki birliğin mimarları Mehmed Âkif Bey'le Babanzâde Ahmed Naim Bey'in tesis ettikleri sıkı dostluk idi. Babanzâde Ahmed Naim Bey, "Ahmed Amiş Efendi'nin etrafında toplanan bütün tasavvuf müntesipleriyle tanışır, görüşür[dü]".[13] Dedem Yusuf Bahri [Nefes-

---

zaman, duvarlarından şarap sızan bir meyhâneye, yahut da gümüş kurnalı bir hamama gideriz. Hâlbuki, Âkif'i aradığımız zaman gideceğimiz yer Fatih Câmi'dir." A. Cerrahoğlu, *Bir İslâm Refomatörü Mehmed Âkif*, İstanbul, 1964, s. 1.
Âkif Bey, bir câmi insânıydı. Onun sözleriyle: "Câmiler, efkâr-ı milleti tenvir için ne müsâid yerlerdir!" Mehmed Âkif, "Hasbihâl", *SM.*, 17.VI.1326, S. 95; *SM.*, IV, İstanbul, 2015, s. 290.

[10] M.C. Kuntay, *Mehmed Âkif*, İstanbul, 1986, s. 157.
"Bâbası Dersiam Tâhir Efendi, İstibdat'ta … Hırka-ı Şerîf'de kim İstanbul pâyesi almış, bilirdi." M.C. Kuntay, *Mehmed Âkif*, İstanbul, 1986, s. 20, 158.

[11] T.S. Revnakoğlu'ndan aktaran: M. Koç, "Âkif'in Rûh ve İrfan Mimârı Arap Hoca", *TE.*, 2019, S. 543, s. 24-25.

[12] "20 Ağustos 1314 [1898]'de, Hersekli Ârif Hikmet, Hâlîl Edib ve birâderim Ahmed Teyfik merhûmlarla Hırka-ı Şerîf semtindeki Arushâne'ye müdevven giderek Âkif Bey'in nikahını yapmıştık. Evlendiği târih odur." M.K. İnal, "Merhûmun İzâhâtı", H.B. Çantay, *Âkifnâme*, İstanbul, 1966, s. 19.

[13] H. Hansu, *Babanzâde Ahmed Naim*, İstanbul, 2007, s. 127.

“

“Ahmed [Hz. Muhammed]’in aklı kimseye gizli kalmadı; fakat Vahyîndeki rûhu, her can anlayamadı.”

(*Mesnevî*, II / 3253 – B)

Mevlânâ Celâleddîn Rumî,
(Belh, 30.IX. 1207-Konya, 17.XII.1273)

•

“O, benim. Ben beraberim. Ahmed benim.”

Ahmed Amiş Efendi,
(Tırnova, t. 1807 [?]-İstanbul, 9.V.1920)

•

“Ya Nebî, şu hâlime bak!

Nasıl ki, bağrı yanar, gün kızınca sahrânın;

Benim de rûhumu yaktıkça yaktı hicrânın!”

(*Safahât*, İstanbul, 1990, s. 291)

Mehmed Âkif Ersoy,
(İstanbul, 1873-İstanbul, 27.XII.1936)

”

I. KISIM

MEZARLIKTA GİZLENEN SIR

I

Mehmed Âkif Bey'in Necâtibey Kabristanı'ndaki Mezarı

Annem Ayşe Hayrünnisa Hanım, mütedeyyin bir insândı.[1] Muntazam olmayan fasılalarla, anneannem Müferriha Hanım'ın Edirnekapı'da bulunan mezarını birlikte ziyârete başladığımızda, ben ilkokul öğrencisiydim. Anneannemin mezarı, Edirnekapı'da Şehitlik'in karşısında, hâlk arasında Necâti Kabristanı diye bilinen bir mahâlde idi. Necâtibey Kabristanı, tam karşısında bulunan Şehitlik'e göre, dağınık, bakımsız ve korumasızdı. O yalan söylemeyen sessizliğiyle bu iki kabristan da, bana bir sosyoloji dersi verir gibiydiler. Alt-üst farkı, Osmanlı'dan Cumhûriyet'e sızan maddî bölünmüşlük içinde Necâtibey Kabristan'ı, tam anlamıyla, fukarâ-i sâbirîn mezarlarının bulunduğu bir alandı. Bu kabristan, sergilediği sâhipsizlik görünümünün yanında, bize kültürsüzlüğümüzü de aksettiriyordu. Bilhassa, Latin harfli mezar taşlarına hakkedilen ibâreler, hele o kargacık burgacık hâliyle eski yazıdan anlayanları dilhûn eden, kara câhil taşçıların elinden çıkmış "Hüvel Bâki"ler, eski ile yeni arasındaki zevk-i selîm farkını göstermesi bakımından birer örnektiler. Zevk-i selîmin, kabristanlarımızı terk edişini ileriki yıllarda anlayacaktım.[2]

---

[1] Rahmetli İsmet Zeki Eyüboğlu'nın hayat hikâyesinde kaydettiğine göre annem; "geleneklerine bağlı, biraz da tarîkat çiçeği koklamış, saygıdeğer bir hanımdı" (*Anılar*, İstanbul, 1999, s. 417. Ayrıca bkz. A. Uçman, *Fatih'te Geçen Kırk Yılın Hikâyesi*, İstanbul, 2011, s. 114; H. Çağdaş, *Bahçesinden Geçtiklerim*, Sivas, 2015, s. 125 vd.).

[2] Falih Rıfkı Atay'ın, 21.I.1951 târihli *Cumhûriyet* gazetesi'nde çıkan yazısı, "Yeni mi Ölmeye Başlayan Bir Milletiz"de benzer şikâyeti dile getirmişti: "Bir cenâze töreni için Şehitlik'e ilk defa gidiyordum. Yeni kabirlere ve mezar taşlarına baka baka ürperdim. Bu kültürsüzlük, ancak telefon kılavuzlarındaki soyadları zevksizliği ile kıyaslanabilir. Kendi kendime: 'Yeni mi ölmeye başlayan bir milletiz' dedim. Giriş kapısı yanında, eski ölmüş mezar taşları gözümde birer anıt değeri bağladı. … Öyle acaib mezarlar var ki, insanın altındakine Fâtiha okumadan önce, yaptırıcısına lânet okuyacağı gelir. Yeni yazıda bir kitabe üslûbu bulamaz mıydık?" (F.R. Atay, *Çile*, İstanbul, 1955, s. 70-71). Yahyâ Kemâl Beyatlı'nın sözleriyle: "Yeni mezarlık, ne şenâat. Hangi millettendir, belli değil" (A.S. Ünver, *Yahyâ Kemâl'in Dünyâsı*, İstanbul, 2010, s. 34).

Edirnekapı'da, Necâtibey Kabristanı'nın ziyâretçilerinin yüreklerine kıymık gibi batan bu görüntüsünü, İbrahim Alâeddîn Gövsa'nın kaleminden aktaralım. Gövsa'dan aşağıya kaydettiğimiz satırlar, Mehmed Âkif Ersoy'un buraya defnedilişi üzerine yazılmıştı:

> … [28.XII.1936] Pazartesi günü Âkif Bey'i Edirnekapı'daki harâbeye götürdüğümüz zamân, memleketin bu kadar kıymetli insânını yurdun bu derece kötü bir yerine bırakmaktaki acılığı derin derin hissettim. Mezarlığın ümranı, ölülerden ziyâde yaşayanların tesellî ve itminânı için değil midir? Sekiz sene evvel, Süleyman Nazif'i aynı çöplüğün biraz ötedeki köşesine bırakmıştık. O zamândan beri, kânûnlar yapıldı, belediyelerde ayrıca dâireler kuruldu. Fakat kabristanlar Âkif Bey'in, 'Utandım ağlayarak, ağladım utanmayarak' mısraını tekrar ettirecek derecede elîm olmaktan kurtulamadı.[3]

İbrahim Alâeddîn Gövsa'nın yaptığı bu hüzün dolu tesbitlerden epey sonra bile bu mezarlığın görüntüsü değişmedi. 1949 yılında kaleme aldığı "Edirnekapı Mezarlığı'nda" başlıklı şiirinde C.C. Kotan, bu mezarlığa defnedilmiş bulunan Mehmed Âkif, Abdullah Cevdet ve Ahmed Naim Beyleri ziyâretini konu ediniyor. O şiirden alıntılayacağımız şu mısra da bu mezarlığın perişan hâlini gözler önüne sermektedir:

> Kuru otlar ve otlar bürümüş toprağı, pek[4]

---

[3] İ.A. Gövsa'yı aktaran: H.B. Çantay, *Âkifnâme*, İstanbul, 1966, s. 347. Mehmed Âkif Bey'in *Safahât*'ında da Edirnekapı Mezarlığı'nı anlatan dizeler vardır:

> Geçen sabah idi, Eyüb'e doğru çıkmıştım
> Aşıp da sûrunu şehrin atınca birkaç adım,
> Ufuk değişti, önümden çekildi eski cihan;
> Göründü karşıda füshat-serâ-yı kabristan
> M.Â. Ersoy, *Safahât*, Ankara, 1990, s. 36.

Âkif Bey'in; "Mâzî-i millet sendedir" (M.Â., *ae.*, s. 39) dediği mezarlıklara karşı tutkusunu da şu sözlerle dile getirmişti: "Karacaahmed'in haşmetli sükûnu Üstâd'ı çok mütehassis ederdi. *Dînî Hasbihâller* müellifi Ömer Feyzi [Mardîn] Bey'e birgün şöyle demiş: 'En büyük huzûr ve zevki Karacaahmed Mezarlıkları arasında dolaşmakta buluyorum.'" (Eşref Edib, Mehmed Âkif, İstanbul, ty., s. 247).

[4] C.C. Kotan'ı zik. H. Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmed Âkif*, İstanbul, 1958, s. 155. Bu târihten çok evvel, 1896'da, Rızâ Tevfik [Bölükbaşı] Bey'in de bu mezarlığa dâir bir şiiri bulunmaktadır: "Edirnekapı Mezarlığı'nda Gözyaşları", *Serâb-ı*

Anneannem Müferriha Hanım da, vefât târihî olan 19.I.1944'de, bu mezarlığa defnedilmişti. Annemle yaptığımız bu ziyâretlerde, küçük yaşıma rağmen, anneannem için okuyacağımı -üç İhlas, bir Fâtiha'yı- çabucak okur, annemin o bana pek uzun gelen duâ okumaları karşısında sıkılırdım. O yıllar, 1950'li yılların ortalarına doğru, ben de anneanneme komşu kabirlerdeki taşlara kazınan yazıları okumak hevesiyle mezarlar arasında dolaşmaya başladım. Belki de Âkif Bey, şaşılacak ama Edirnekapı, Necâtibey Mezarlığı'nda, bizim ana-oğul bu mezar ziyâretimizi, ilhâm-ı zâtiyle şöyle resmetmişti:

Gözüm, uzaktaki bir medfenin ayak ucuna
Çöküp ziyâret eden, bir çocukla bir kadına
İlişti. Sonra, biraz yaklaşınca, iyiden iyi
Tezâhür eyledi: Baktım çocuk 'Tebâreke'yi
Kemâl-i vecd ile ezber tilâvet eylemede,
Yanında annesi gözyaşlarıyla dinlemede.
…
Ne manzaraydı İlâhî, o makber-i mebhût?
Çocuk hayata, o makber de mevte levha
Tezâd-ı kudreti gör: Bak şu levh-i zîrûha![5]

Mezar taşlarında, birinden ötekine, kayda değer bir fark yoktu. Ancak, bunun bir istisnası vardı. Anneannemin kabriyle çapraz konumda, onun 3-4 metre uzağında, arada sâdece üç mezarlık bir âile sofasının yanındaki mezar, muhteşem görünümüyle beni bü-

Ömrüm ve Diğer Şiirler, İstanbul, 2005, s. 176-178; İstanbul, 2014, s. 97-99.

[5] M.Â. Ersoy, *Safahât*, Ankara, 1990, s. 37-38. Bu dizeler, daha önce, *Sırâtı Müstakîm* mecmuasında, aşağıdaki şekliyle yayımlanmıştı:

Gözüm, uzaktaki bir medfenin ayak ucuna
Çöküp ziyâret eden, bir çocukla kadına
İlişti. Sonra, biraz yaklaşınca iyiden iyi
Tezahür eyledi: Baktım çocuk 'Tebareke'yi
Kemâl-i vecd ile tılavet eylemekde
Yanında annesi gözyaşlarıyla dînlemekde

Mehmed Âkif, "Safahât-ı Hayattan: Mezarlık", *SM.*, 13.XI.1324, S. 14; *SM.*, I, İstanbul, 2012, s. 202.

A. Cerrahoğlu [Nevzât Cerrahoğlu]'nu zikrediyorum: "Eyüb [Edirnekapı] Kabristanı'nda bir çocuğun *Tebareke*'yi kemâl-i vecdile ezber tılavet edişi onu coşturmaya kâfi idi" (A. Cerrahoğlu, *Bir İslâm Refomatörü Mehmed Âkif*, İstanbul, 1964, s. 27).

II. KISIM
ÂKİF BEY'İN ATEŞ'LE İMTİHANI: SİYÂSET

I

Çocukluk Sâfiyetinden Eleştirel Akıla: Mehmed Âkif Bey'le Hesaplaşmalar

Âile büyüklerimin Edirnekapı, Necâtibey Kabristanı 2. Ada'daki kabirlerini ziyâretlerim, zamân akarken hiç farkında olmadan bana, bu mezarlığa gömülmüş, bildik kişilerin sayılarını artırmıştı. Bahis konusu ettiğim mezar birlikteliğinde, Âkif Bey'e yakınlığını bilmediğim benim *Kur'ân* hocam Mehmed Selîm [Eryavuz] Efendi'nin kabri de ziyâret ettiklerim arasındaydı. Onun âilesi de, herhâlde Selîm Efendi'nin Âkif Bey'e bir nisbeti olduğunu bildiklerini zannediyorum ya da Selîm Efendi, Âkif Bey'in kabrine yakın bir yere defnedilmeyi âilesine vasiyet etmişti. Hele kabir taşına hakkedilen dizelerde Muallim Naci'nin olması da bir kurbiyete, Âkif Bey'le hayat tarzının ve dünyâ görüşlerinin müşterekliğine işâret olsa gerektir. Rahmete vesîle olması dileğiyle, 1971'de gerçekleşen nakl-ı kubûr hâdisesinde, şimdi nereye gittiğini bilmediğim Mehmed Selîm Efendi'nin, vakt-i zamânında kaydettiğim kabir taşını da bu çalışmama kaydediyorum:

> Hüvelbâki
> Hak bilir Hak'sın İtikadımca
> Ey Kureyş-i Rasul'u- Rabbil Âlemîn
> Etse, Bilfarz Kâinat Seni İnkâr
> Seni Tasdik Eder, Bu Kalb-i Selîm
> Hırka-ı Şerîf ve Yavuz Sultan Selîm Câmileri
> Başimâmı ve Reisü'l-kurra Hâfızı
> Mehmed Selîm Eryavuz
> (1881-17 Mayıs 1960)
> Ruhuna Fâtiha

Selîm Efendi'nin kabrini ziyâretten sonra, ziyâret ettiklerim arasın-

da, Mehmed Âkif Bey'in "fıkhımızın nâmı"[1] dediği, *El–Mülteka* müellifi İbrahim Hâlebî ile müftüyü's-sakaleyn, Tokatlı târihçi Kemâlpaşazâde Ahmed Efendi'nin adlarını anmalıyım. Daha sonra, 2. Ada'dan 1. Ada'ya geçtim. Bu dolaşmalar sonucu, burada medfun, Ahmed Amiş Efendi'nin mürşidi Niğdeli Bekir Efendi'nin kabri ile ona komşu olan iki tanıdık mezara daha rastladım. İlk isim Sami Evranosoğlu, ikinci isim ise Mehmed Hilmi Şanlıtop'un kabirleri idi. Şanlıtop'un mezar taşındaki ibare, Âkif Bey'le Çanakkale Savaşları üzerinden alâkalıdır:

> 18 Mart 1915 Çanakkale Harbi'nde
> Fransızların Büve Zırhlısını Batırıp
> Diğerlerini Kaçmaya Mecbur Ederek
> Deniz Zaferini Kazanan Mecidiye
> Bataryası'nın Kahraman Komutanı,
> Tarîkat-ı Şâbaniye Pîrânından
> Fâtih Türbedârı Ahmed Amiş
> Hulefâ-ı Bendegânından
> Emekli Albay Mânâstırlı
> Mehmed Hilmi Şanlıtop
> Rûhuna Fâtiha
> 22.IV.1946 / 22 C.Evvel 1365

Necâtibey Kabristanı'ndaki her iki adada yaptığım tetkikler, beni tekrar Mehmed Âkif Bey'in mezarına götürdü. O mezarın görkemi başkaydı. Sevk-i tabiinin itici gücü ve Âkif Bey'in çekişi ile *Safahât*'ı okuyor, o ilk gençlik yıllarımın ayakları yerden kesilmiş sâfiyeti ile, onu âile üyelerimden biri olarak görüyordum. Ancak evde, Âkif Bey'i bilen olmadığı gibi, dedemden intikal eden kitaplar arasında meselâ, Abdullah Cevdet'in Hayyam tercümesi vardı ama, *Safahât* yoktu. Yoksa dedem de Âkif Bey'in, İslâm tasavvufunda melâmet yolunu yok saymasını mı kabullenemiyordu ? Ona karşı sergilediği bu entelektüel ilgisizliğin mutlakâ bir sebebi olmalıydı. Dedem Yusuf Bahri Efendi, bile bilmezlene şeyhi Ahmed Amiş Efendi'nin yolunu izliyor, sürekli *Kur'ân* okuyor, insân-insân ilişkisinin evinin dışında yarattığı meselelerle uğraşmaz görünüyor, buna mukâbil, eşyânın içinde mündemiç özün bâtınındaki hareketliliğini izliyordu.

[1] M.Â. Ersoy, *Safahât*, Ankara, 1990, s. 349.

Siyâsetin "s"sini hedeflemeyen Ahmed Amiş Efendi ise, "nübüvvetin velâyetinin neş'esine memurum" diyerek, kendi konumunu izhar eden bir pîr-i aziz idi.[2] Netice itibâriyle, dedemin de zâhiri siyâsetle herhangi bir bağlantısı yoktu. Sergilenen bu tavır, belki sessiz sadâsız, Âkif Bey'in'in siyâsete açık, aktif-riyâzetçi kimliğine dolaylı bir eleştiri miydi? Bunu akledebilmem yıllarımı aldı. Oysa, dedem Yusuf Bahri Efendi'nin Mehmed Âkif Bey'i bilmemesi imkânsızdı. Zîrâ, Babanzâde ile dedem, Ahmed Amiş Efendi'nin yanında, üç ya da dört kişinin yer aldığı, kendiliğinden oluşan minyatür sohbet meclislerinde, Ahmed Naim Bey'in Vefâ'daki konağında gerçekleşen âile ziyâretlerinde ve Bayezid'de Küllük'te görüşürlerdi. Mehmed Âkif Bey'in Babanzâde ile görüşme kanalları bu kadar çeşitli değildi. Önce, Âkif ile Babanzâde'nin aralarında tasavvuf temelli bir gönül bağı, husûsîyle Ahmed Amiş Efendi yoktu. Dahası, eşleri Avniye ile İsmet Hanımlar'ın âilece görüştüklerini hiç zannetmiyorum.

---

[2] Ahmed Amiş Efendi, tasarrufa kâdir, nufûz-u nazar ve keşf-i kerâmet sâhibi bir pîr, aktif siyâsete kapılarını kapatmış, tekkesi olmayan, görevli olduğu Fatih'in Türbesi'ni bekleyen ve başına adam toplamadığı için teveccüh-i nâsa iltifat etmeyen bir merd-i aziz idi. Tek sermâyesi kuru muhabbetti. Sâhib-i velâyet olduğu için, kabul ettiği istidadı tam sohbet dostlarından olup da siyâsete bulaşanları tatlı sert ikâz ederdi. Amiş Efendi'yi zikrediyorum: "Ben o pezevenge haber gönderdim. Memuriyetin ne ise onu elinden geldiği kadar yap. Aklının ermediği yerde erenden sor. Başka şeye parmağını sokma dedim. O, dinlemedi. Gitti, karıştı. Şimdi pezevenk, odasından odasına, korkusundan gidemiyor." Amiş Efendi'nin burada kimi hedeflemiş olduğu belli değil. Bir sohbetimizde, A. Süheyl Ünver hocamız, bu kişi için "Miralay Sadık Bey olsa gerektir" demişti (A.S. Ünver ile Cerrahpaşa'da, 18.VI.1976 günkü sohbetimizden). Ahmed Amiş Efendi'nin bir diğer sözü ise, Süheyl Bey'i doğruluyor: "([Hasan] Nevres Bey'den: 'Sadık'a mektup yaz. Yanına gelenlerin kimine cehren, kimine kalben, benden selâm söylesin. Kalben selâm verdiklerinde 'Ve aleykümüsselâm' diyenine rast gelir' buyurmuşlardır." Bera-yı mâlumat, gerek Hasan Nevres Bey ve gerekse Miralay Sadık Bey, Türk Kurtuluş Savaşı'nın komuta kademesinde bulunan subayların askeri liseden hocalarıydılar. Ali Canip [Yöntem] Bey'i zikrediyorum: "Annemin teyzesi Hamide Hanım'ın evi, Fâtih'te Emir Buhârî civârında idi. Oğlu Hasan Nevres Bey, Harbiye Mektebi'nde Fransızca Hocası idi. Benim çocukluğumda, on, on bir yaşında iken, Ömer Naci'nin, Atatürk'ün o eve gelerek hocalarını ziyâret ettiklerini hatırlıyorum. İşte bu Hasan Nevres Bey, Amiş Efendi'ye müntesipti. … Hasan Nevres Bey gibi, Harbiye muallimlerinden Aziz Bey, Nûri Bey gibi gençlerin onu ziyâret ettikleri gözümün önündedir" (A.C. [Yöntem], "Yakın Târihîmizde Bilinmesi Gereken İki", *YT.*, 1962, S. 28, s. 55).

III. KISIM

İDEOLOJİDEN ÜTOPYAYA

I

Afganî ve Abduh İslâmcılığına Bir Bakış

Bu bölüme, bir önceki bölümde zikredilen Ahmed Amiş Efendi'nin ilhâm-ı Rabbânî ile söylediği şu sözünü tekrarlayarak başlayalım. Amiş Efendi, 18 Mart 1915'in hemen sonrası bir târihte şöyle buyurmuştu: "Düşman girer, çıkar. Allah dînini hıfzeder."

Ve gerçekten de düşman, 12 Kasım 1918 günü İstanbul'a girdi ve toplarını Dolmabahçe Sarayı'na çevirdi.[1] Bu târihten iki gün sonra, 14 Kasım günü Mustafa Kemâl [Atatürk] Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'ndan İstanbul'a dönmüş ve gördüğü aynı manzara karşısında şunu söylemişti: "Geldikleri gibi giderler."

Arkası, Anadolu'nun işgâlî ve Türk Kurtuluş Savaşı'dır. İşgâlci güçlerin son tortuları, 2 Ekim 1923'de İstanbul'dan ayrıldı. Cumhûriyet ilân edildi ve devlet, politik toplumun şeklini yeniden tayin etti. Artık Ahmed Amiş Efendi'nin sözünün ikinci kısmındaki "Allah dînîni hıfzeder", Türkiye Cumhûriyeti çatısı altında korumaya alınacaktır.[2] Oysa kendisi de bir hakperest olan Âkif Bey, böyle dü-

---

[1] O günü yaşayanlardan Hâlît Fahri Ozansoy'un tanıklığına başvuralım: "Ben, o kara filonun dumanlarını savurarak Marmara'dan İstanbul'a ilk girişini Bakırköyü'nden Sirkeci'ye giden trenin penceresinden görmüştüm" (*Edebîyatçılar Geçiyor*, İstanbul, 1967, s. 22). Diğer tanık ise, Hasan Âlî Yücel: "Marmara'nın masmavi suları üstünde simsiyah derili, yedi başlı bir ejderha gibi yavaş yürüyen birleşik işgâl donanması İstanbul Lîmanı'na değil, bizim yüreklerimize, zehirlerini boşalta boşalta girmişti" (H.Â. Yücel, *Hürriyet Gene Hürriyet I*, Ankara, 1960, s. 144).

[2] Cumhûriyet'in ilanıyla birlikte, dîn elden gitti mi? Yahyâ Kemal Beyatlı'nın bu konuda Süheyl Ünver'e anlattıklarını aktaralım: "Trablusşam'daki bir kadayıfçının fikrîndeyim. 1923'de Valâ Nûreddîn [Vâ-nû]'e sormuşlar: 'Türkler dînî kaldırdılar mı?' Cevap. 'Yok canım, mürtecilerin lafı. Ne dînî kaldırdılar, ne de devletten ayırdılar. 'Ramazan'da kandiller yanıyor mu? Davullar çalıyor mu?' sorusuna 'Evet' deyince; 'O hâlde, dîn yerinde duruyor' demiş" (A.S. Ünver, *ae.*, 2000, s. 42). 13 Ekim 1926 târihinde Mehmed Şemseddîn [Ulusoy] Efendi, bu soruya açıklık getiren şu açıklamayı yapıyor: "Şimdi muhâlîfler diyor ki: 'Dîn elden gitti.' Ben de soruyorum: 'Nesi gitti? Evvelden ne vardı da, şimdi yok. Ha, bak şûrâsını söyleyeyim, ben hiçbir zamân fırkadan değilim. Yalnız hakperestim" (zik. M. Kara, "Bir Tekke Şeyhinin Meşrûtiyet ve Cumhûriyet'e Bakışı", *Dergâh*, 2001, S. 134, s. 14). Hakperest Şemseddîn Efendi, bir ehl-i tarîk olarak bu sözleri 1926 yılında söylüyor ama Cumhûriyet'le birlikte Türkiye'nin dînsizliğe geçtiğini söyleyenlerin

şünmüyordu. Zirâ, yeni rejim, inananla inanmayanı, kânûn önünde bir kabul edecektir.

Cumhûriyet'in ilânı ve hemen ertesinde gelişen olaylar -başta hilâfetin kaldırılması- Âkif Bey'in peşinde olduğu dâvâya cevap vermiyordu. Zîrâ ona göre, kamusal alana ilişkin hukûkun, dînî esâslara göre tanzîmi hem bir gerçek hem de sosyolojik bir zorunluluk idi. Âkif Bey, bu bakış açısı ve "kuruluş"taki reformların bu yönde yapılması beklentisi ile Cumhûriyet'in kurucu mimarlarından ayrılıyordu. Bu köklü ayrılık, onu bedbinliğe itti ve Türkiye ona dar gelmeye başladı.

---

kervan başı, herhâlde esbak Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi olmuştur. 1927-1930 yılları arasında, yurt dışında yayımladığı *Yarın* gazetesinde, dînsizliğe ilişkin eleştirel yazılar kaleme almıştır. Mustafa Sabri Efendi'nin sözleriyle: "Eğer Türkiye'de dînsizliğe hürriyet verildiği kadar müsavât (eşitlik) üzere dîndarlığa da hürriyet verilseydi…" diye sözlerini sürdüren ve "Yeni Türkiye dînsizleri[nden]" ve "yeni Türkiye'nin dînsizliği[nden]" bahis açan Mustafa Sabri Efendi, "Kemalistler … dînsiz ve îmansızdır" dedikten sonra, Mustafa Kemâl Paşa'yı da, "Türkiye dînsizlerinin ma'bûdu" olarak etiketliyordu (Mustafa Sabri, *Kemalist Türkiye'nin Dîn Yanlışları*, İstanbul, 2014, s. 14-15, 30, 37 ve 33). Sabri Efendi'nin gazete yazılarını kitaplaştıran yayıncı, "Bu metni okurlarımıza sansürlemeden ve herhangi bir müdahâlede bulunmadan olduğu gibi sunuyoruz" (*ae.*, s. 4) kaydını düşmüş. Böyle diyor ama, ismi ortada olmayan yayıncı, yayımladığı metne hatâlı dokunuşlarda bulunuyor. Meselâ, sayfa 44'de soyismi geçen, "Urfa mebûsu Şeyh Safvet (Olgun)" değil, bunun (Yetkin) olarak tashîh edilmesi gerekir. Daha vahimi, bir dipnottaki fâhiş müdahâledir. Sabri Efendi'nin yazdığına göre: "[Bosnalı müftü] Cemâleddîn'i düştüğü şu bataklıktan kurtamak için kendisine yardımcı çıkan Osman Nûri Ergin maskarasının, 'Mustafa Kemâl, Bosna hocalarından daha Müslümandır' demesi de bu rezillerin Mustafa Kemâl'e, bütün icraatında hak verdiklerini göstermez mi?" (*ae.*, s. 70, dn. 8). Bu notu, Mustafa Sabri Efendi yazmışsa, Osman Nûri Bey'in soyadının Ergin olduğu, 1927-1930 yılları arasında tesbit edilemezdi. Kaldı ki, yayıncının ıskaladığı bir diğer nokta da şudur: Osman Nûri Ergin, yayımladığı eserlerinde, ismini hep Osman Ergin olarak kullanmıştır. Nûri ise onun mahlasıdır. Mustafa Sabri Efendi (*ae.*, sayfa 57'de), Bosnalı Hoca "Cemâlettin'in yardımcısı Osman Nûri"yi, kabul edilemez bir intikam duygusu değilse, Mustafa Sabri adına, câhil bir târihçi olan yayıncının karalaması olarak Osman Nûri Ergin yapılıyor. Bu husûsta, okurlarını aldatan bu kitapçığı yayına hazırlayan, gene Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi adını kullanarak Osman Nûri Ergin'in "maskara" ve "rezil" olarak tavsif edilmesinin değer hükmünü okurlarımıza bırakıyoruz. Bu çalışmamızda, eserlerine cömertçe başvurduğumuz bu Hak dostunu, kalbi Âkif sevgisi ile dolu bu insânı, bu vesîle ile bir nebze olsun okurlarımızın tanıma imkânına kavuşacaklarını umuyoruz.

Türkiye'de çağdaş fikirler târihînde, İslâmcılığın doğuşuna ilk kıvılcımı çakan ya da ilk defa dile getiren mübeşşiri, büyük bir ihtimalle Şinâsi, Ziyâ Paşa veyâ Namık Kemâl olsa bile, bu nokta aydınlıktan uzaktır. Sâdece Cemâleddîn Âfganî ile Namık Kemâl Bey'in dirsek temâsında bulunduklarını biliyoruz.[3] Buna rağmen Mehmed Âkif Bey ismi, 1910'lu yıllara takaddüm eden zamân diliminde, bu bağlamda yazdıklarıyla öne çıkmaktadır. Yüklendiği ideolojinin içörgüsü, İttihâd-ı İslâm adına Cemâleddîn Afganî ve Muhammed Abduh tarafından dokunmuş bir "norm" idi. Yapılacak reformların esası, ışığını bu "norm"dan alacaktı. Özellikle Cemâleddîn Afganî, *Urvetü'l Vuskâ*'da esasta İttihâd-ı İslâm fikrîni işlemesine rağmen, Batı kolonizasyonuna karşı, İslâm âlemini uyandıran yazılar da kaleme almaktaydı. Bu yazılarda dile getirilen meseleler, *Sebîlürreşad*'da işlenen konular arasındaydı.

Şiir ve düz yazılarıyla Âkif Bey'in İslâmcılık ideolojisine yönelişinin başlangıç târihi Balkan Harbi'ne giden günlere rastlamaktadır. II. Meşrûtiyet'in ilânı ertesinde, Osmanlı münevverlerinin izlediği yollardan biri de İslâmcılık olmuştur. Âkif Bey de, İslâm'ı hurâfelerden arındırmak ve Müslümanları dağınıklıktan kurtaracak olan İttihâd-ı İslâm fikrîne sarıldı ve bu fikrin bayraktarlığını yapan Cemâleddîn Afganî ve Muhammed Abduh'un etkisinde kaldı. Âkif Bey'in yanında Eşref Edib [Fergan] Bey, Mehmed Şemseddîn [Günaltay] Bey, Ahmed Hamdi [Akseki] Efendi yer aldılar.[4] *Sırât-ı Müstakîm*'de Cemâleddîn Afganî üzerine yazdığı yazıların ilkinde, onu "Şark'ın yetiştirdiği en büyük kişilerden biri" olarak okurlarına takdim etti. Âkif Bey'in kaleminden Cemâleddîn Afganî:

> … Şark'ın yetiştirdiği fıtratların … en yükseklerinden biri olduğuna şüphe götürmeyen bir şahsiyettir.[5]

---

[3] Krş. M.K. Bilgegil, "Cemaleddîn Afganî ve Türkiye", *KAM.*, 1977, S. 4.

[4] Yusuf Hikmet Bayur, bu isimlere Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi, Âyan'dan Seyid Bey, İsmail Hakkı [İzmirli] Bey ve Mehmed Şerefeddîn [Yaltkaya] Efendi'yi de dâhil etmektedir (krş. Y.H. Bayur, *Türk İnkılâb Târihî III / IV*, Ankara, 1967, s. 457). Bedri Gencer'in kaydettiğine göre, Mehmed Şemseddin [Günaltay] Bey, Afganî'den etkilenmiş Türkçü bir yazardır (krş. *ae.*, 2008, s. 454, 486).

[5] Mehmed Âkif, "Cemâleddîn Afganî", *SM.*, 13.V.1326, S. 90; *SM.*, IV, İstanbul, 2015, s. 210.

İkinci yazısında, Müslümanlık için çalışan büyük insânlara Vahhabî, farmason, dînsiz, Bâbaî denmesinden duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle dile getiriyor:

> … İşte rahmetliden [Afganî'den] ne zamân söz edilse, "ilmine, erdemine, siyâsetine söz yoksa da, ne yazık ki Allah'ı inkâr ederdi, peygamberliğe inanmazdı" derler ki, anlamadan, dînlemeden söylenen şu sözlerin nereden çıktığı görülüyor:
>
> İki hasiyyet eder bâtıl ü hakkı temyiz!
> Biri tedkîk-i haberdir, biri ta'mik-i nazar[6]

Âkif Bey'den Afganî'yi aklamasını dinleyelim:

> … Bir şeyi küfür saymak başka, küfrü gerektiren yine başka iken, yüzde doksandokuz ihtimalle doğrudan doğruya kâfir sayılması gereken bir adamı, yüzde bir ihtimalle kurtarmak üzerimize farzken, biz tam tersine, binde bir zayıf ihtimalle yakaladığımızı dînsiz yapıp çıkıyoruz, gerideki dokuzyüzdoksandokuz ihtimâlini göz önünde bile bulundurmuyoruz.[7]

Daha sonra Muhammed Abduh için de Vahhâbîlik suçlamasının yapıldığını kaydediyor.[8] Hâlbuki Âkif Bey'e göre;

> … Merhûmun [Cemâleddîn Afganî'nin] en büyük, en kalıcı eseri bence Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abduh'tur. … Cemâleddîn de İslâm âlemine en kıymetli bir yâdigâr olarak merhûm Müftü'yü bırakmıştır. Şeyh Muhammed Abduh'un ölmüş yüreklere cesaret rûhu üfleyen açık anlatımının büyüsü, o coşkun irfanı hangi kaynaktan alıyordu? Şüphesiz, büyük üstâdı Cemâleddîn'in fikirlerinden.[9]

1911 yılında yayımladığı *İslâm Târihî* adlı eserinde Şehbenderzâde

---

6 Mehmed Âkif, *ae.*; *SM.*, IV, İstanbul, 2015, s. 210.

7 Mehmed Âkif, *ae.*; *SM.*, IV, İstanbul, 2015, s. 210.

8 Mehmed Âkif, "Hasbıhâl", *SM.*, 20.V.1326, S. 91; *SM.*, IV, İstanbul, 2015, s. 225. Mithat Cemâl Kuntay'ın Abduh'un yazılarının *Sırât-ı Müstakîm*'de çıkması üzerine dergi yazarlarına ilişkin yapığı değerlendirmeyi "Bu fârika … Âkif'e lâyıktı ve Eşref Edib'e şeref" dedikten sonra, Abduh için şu kaydı düşmüştür: "Mehmed Abdu, İngiliz kültürü, İslâm mütefekkiri ve farmason" (M.C. Kuntay, *Mehmed Âkif*, İstanbul, 1986, s. 339, 340).

9 Mehmed Âkif, *ae.*; *SM.*, IV, İstanbul, 2015, s. 210.